

ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. У статті дається визначення поняття соціального інтелекту як когнітивно-складової соціальної компетентності. Розглядається історія розвитку цього феномену та аналізується досвід його експериментального дослідження.

Ключові слова: соціальна компетентність, соціальний інтелект, соціальні вміння, комунікативна компетентність, когнітивна компетентність, навички невербального декодування.

Аннотация. В статье дается определение понятия социального интеллекта как когнитивной составляющей социальной компетентности. Рассматривается история развития данного феномена, анализируется опыт его экспериментального исследования.

Ключевые слова: социальная компетентность, социальный интеллект, социальные умения, коммуникативная компетентность, когнитивная компетентность, навыки невербального декодирования.

Annotation. In this article notion definition of social intelligence as a cognitive component of social competence is deliberated. The history of development of this phenomenon and experience of its experimental investigation is analyzed.

Key words: social competence, social intelligence, social skills, communicative competence, cognitive competence, non-verbal decoding skills.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Побудова сучасної вищої освіти на засадах компетентнісного підходу є одним з нагальних завдань сьогодення. Особливої актуальності ця проблема набула в контексті приєднання України до Болонського процесу.

Однієї з ключових компетентностей, формування та розвиток якої потребує уваги, є компетентність соціальна. Однак, існує ряд наукових категорій, які в пострадянській науковій думці з нею співвідносяться. Поняття «соціальний інтелект» є однією з них.

Дослідженню соціального інтелекту особистості присвятили свої роботи І.Р. Алкуніна, Н.А. Амінов, М.І. Бобнева, Ю.Н. Омелянов, А.П. Корнілов, В.Н. Куніцина, М.В. Молоканов, Я.А. Цветкова, А.Л. Южанінова, В.А. Ядов.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проаналізувавши визначення, складові та функції соціальної компетентності та соціального інтелекту, ми прийшли до висновку, що соціальний інтелект є структурною частиною соціальної компетентності, а саме її когнітивною та операційно-технологічною складовими. Саме тому, ставлячи за мету обґрунтування теоретико-методичних основ формування та розвитку соціальної компетентності, доцільно, на нашу думку, проаналізувати сутність поняття «соціальний інтелект» та методи його дослідження у сучасній науці.

Отже, **метою** даної статті є з'ясування сутності поняття «соціальний інтелект» та аналіз методів його дослідження. Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких **завдань**: з'ясувати історію виникнення цієї наукової категорії, проаналізувати визначення соціального інтелекту як вітчизняних так і зарубіжних дослідників, вивчити методи його дослідження в їх історичному аспекті.

Поняття «соціальний інтелект» вперше використав в 1020 році Е. Торндайк, розуміючи під ним далекоглядність в міжособистісних стосунках «здатність розу-

міті людей (чоловіків і жінок, хлопчиків і дівчаток) керувати ними, чинити мудро в людських стосунках» [8, р. 228].

У 1937 році Г. Олпорт описує соціальний інтелект як особливу здібність («соціальний дар») вірно виносити судження про людей, прогнозувати їхню поведінку та забезпечувати адекватне пристосування у міжособистісних взаємодіях. Дослідник виділяє низку якостей, які сприяють кращому розумінню інших людей. До структури цих якостей соціальний інтелект було включено як окрему здібність.

В 1960-ті роки з'являється ряд робіт присвячених соціальним умінням, комунікативній компетентності. Велика увага приділяється проблемі соціальної перцепції, розумінню людьми один одного, робиться спроба розробити на базі уявлень про природу та структуру соціального інтелекту, що склалися методичний апарат його вивчення.

Дж. Гілфорд розглядав це поняття як систему інтелектуальних здібностей, які не залежать від фактору загального інтелекту та пов'язані, в першу чергу, з пізнанням поведінкової інформації[4].

Н. Кентор розглядає когнітивну компетентність як якість, яка дозволяє людям сприймати події соціального життя з мінімумом неочікуваних подій та максимальною особистою користю та прирівнює до неї соціальний інтелект. Дослідник використовує поняття «соціальний інтелект» та «когнітивна компетентність» як синоніми.

Р. Стернберг виявив, що риси, які вважаються притаманними розумній людині в тих випадках, коли люди описували «академічний інтелект», відрізнялись від характеристик, якими було описано інтелект соціальний). Соціальний інтелект часто ототожнювався з мудрістю [7].

Цікавим є питання про те, чи є соціальний інтелект самостійним явищем. Ще Е. Торндайк стверджував, що соціальний інтелект існує окремо від звичайного інтелекту [8].

Ряд авторів (Д. Кітінг, Дж. Гілфорд) визначають соціальний інтелект як самостійну групу ментальних здібностей на противагу здібностям академічного або формального інтелекту.

Сферою соціального інтелекту, на думку Дж. Гілфорда, є знання сприйняття, думок, бажань, почуттів, настроїв та ін. інших людей та себе самого. Цей аспект вимірюється тестами на соціальну перцепцію.

Цікавою є також історія дослідження зазначеної проблеми російськими та вітчизняними вченими. Так, російські дослідники розглядають проблему соціального інтелекту переважно в аспекті комунікативної компетентності. (Н.О. Амінов, М.В. Молоканов, М.І. Боньова, Ю.Н. Ємельянов та ін.), а також прогностично описують структуру та функції соціального інтелекту. Предметом спеціальних досліджень соціальний інтелект не став, перш за все з причини відсутності російських та вітчизняних методичних розробок.

Вперше спробу дати визначення соціальному інтелекту зробив Ю.Н. Ємельянов, тісно пов'язавши його з поняттям «соціальна сенситивність». Він вважав, що на основі інтуїції у людини формуються індивідуальні «евристики», які вона використовує для розумових висновків стосовно міжособистісної взаємодії. Вони є надійними та достатньо прогностично ефективними. Так, дослідник вважає, що сферу можливостей суб'єкт-суб'єктного пізнання індивіда можна назвати соціальним інтелектом та розуміє під ним стійку здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їх взаємовідносини та прогнозувати міжособистісні події, що ґрунтується на специфіці процесів мислення, афективного реагування та соціального досвіду.

Російський дослідник О.П. Вяткін виділяє чотири аспекти соціального інтелекту:

- 1.Здатність передбачати наслідки ділової ситуації та своєї поведінки.
- 2.Здатність розуміти та інтерпретувати під час спілкування невербальні прояви іншого учасника процесу спілкування.
- 3.Здатність розуміти мовні прояви в контексті ситуації та стану партнера по спілкуванню.
- 4.Здатність розуміти сутність проблеми та варіанти розвитку складної соціальної чи ділової ситуації

На відміну від вищенаведених уявлень про соціальний інтелект В.Н. Куніцина вважає за потрібне виділити окремий аспект цього складного явища - комунікативно-особистісний потенціал, який є досить узагальненим та надає змогу наблизитися до розуміння специфічної структури соціального інтелекту, особливостей його функціонування на різних вікових етапах.

Соціальний інтелект, на її думку, - багатогранна, складна структура, що має такі аспекти:

- 1.Комунікативно-особистісний потенціал - комплекс якостей, що полегшують/ускладнюють спілкування, на базі якого формуються такі інтегральні комунікативні якості як психологічна контактність та комунікативна сумісність.
2. Характеристика самосвідомості - почуття самоповаги, свобода від комплексів, забобонів, пригнічених імпульсів, відкритість до нових ідей.
3. Соціальна перцепція, соціальне мислення, соціальна уява, соціальні уявлення, здатність розуміти та моделювати соціальні явища, розуміти людей та мотиви, що спонукають їх.
4. Енергетичні характеристики - психічна та фізична витривалість, активність, слабка виснажуваність.

В.Н. Куніцина визначає соціальний інтелект як глобальну здібність людини, яка виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних та поведінкових рис, включаючи рівень енергетичної забезпеченості процесів саморегуляції; ці риси визначають прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації та поведінки, готовність до соціальної взаємодії та прийняття рішень.

У соціальному інтелекті значну роль відіграють особистісні та культурні обмеження.

Щодо вимірювання рівня соціального інтелекту, то цей процес є досить складним, та таким, що зазнавав суттєвих змін відповідно до загальних підходів до проблеми та визначення поняття.

За час існування зазначеного поняття було запропоновано ряд тестових методик його дослідження. Деякі з них добре відомі та широко застосовуються на сучасному етапі, другі привертають увагу швидше як до питання історії проблеми, треті сучасні, але на жаль, недосяжні для широкого кола користувачів.

Існує також багато спроб застосувати методики самозвіту (опитувальники) для оцінки соціального інтелекту, частіше за все - окремих його складових.

Психометричний підхід до соціального інтелекту був започаткований в 1920 р. Е. Торндайком у його трьохкомпонентній моделі інтелекту. Однак проблемою є те, що чітко окреслений предмет цієї здібності не несе в собі можливостей легкої операціоналізації. Дати визначення соціальному інтелекту було значно легше, ніж його виміряти.

Так, визначення поняття завжди обмежує зміст методики вимірювання, окреслює сферу його використання. Визначення соціального інтелекту з самого початку варіювалися від досить вузьких до самих широких. Наприклад, у визна-

ченні Е. Торндайка виділяються два аспекти дослідження здібності - пізнавальний та поведінковий або діяльнісний. Теж саме характерно і для визначення соціального інтелекту, даного П. Верноном у 1933 році, яке визнається одним з найширших: «соціальний інтелект - це здатність поводитися з людьми в цілому, володіння соціальними техніками та свободами в суспільстві, знання соціальних матеріалів, здатність сприймати поведінку інших членів групи, а також розуміння тимчасових настрів та прихованих особистісних рис незнайомців» [9]. Інші визначення, як ми бачили вище, як правило фокусувались на одному з аспектів проблеми.

У 1980-ті роки М. Форд та М. Тисак відзначали, що, як правило, для визначення соціального інтелекту використовується один з трьох критеріїв: здатність декодувати соціальну інформацію; ефективність або адаптивність соціальної поведінки; будь-яка соціальна навичка, яка може бути виміряна.

М. Форд та М. Тисак за основу виміру соціального інтелекту поклали успішне вирішення проблемних ситуацій. Вони змогли довести, що соціальний інтелект являє собою чітку та узгоджену групу ментальних здібностей, пов'язаних з обробкою соціальної інформації, групу здібностей, які фундаментально відрізняються від здібностей, що виступають підґрунтям більш «формального» мислення, яке перевіряється тестами «академічного» інтелекту [3].

Перший тест соціального інтелекту - The George Washington Social Intelligence Test (GWSIT) - був розроблений Т. Хантом в 1928 р. Як і інші баратофакторні тести, він містив низку субтестів, бали за якими додавалися та формували загальний показник, а саме: судження в соціальних ситуаціях; пам'ять на обличчя та імена; спостережливість за поведінкою людини; розпізнання внутрішніх станів, які стоять за словами; розпізнання внутрішніх станів за виразом обличчя; соціальна інформація; почуття гумору.

Після тривалої перерви наукове дослідження соціального інтелекту перейшло на новий етап розвитку у 1960-х роках завдяки роботам Дж. Гілфорда та його послідовників в рамках структурної моделі інтелекту. Після моделі Е. Торндайка - це друга концепція, яка поставила в один ряд соціальний та академічний інтелект. Згадана модель передбачає наявність системи меншою мірою 120 здібностей, що ґрунтуються на всіх можливих комбінаціях 5 категорій, що описують когнітивні операції (пізнання, пам'ять, дивергентне мислення, конвергентне мислення, оцінювання), 4 категорій, які описують зміст (образи, символи, семантика, поведінка), 6 категорій, які описують результати обробки інформації (елементи, класи, відношення, системи, трансформації, імплікації).

Зі всіх можливих компонентів соціального інтелекту, існування яких передбачає модель Дж. Гілфорда, тільки для 6 пізнавальних здібностей та 6 здібностей дивергентного мислення були розроблені тести.

Одне з останніх зусиль групи Дж. Гілфорда було спрямоване на розробку методики діагностики дивергентного мислення як компонента соціального інтелекту, так званого «креативного соціального інтелекту». Такий підхід був обумовлений ідеєю, що розуміння інших людей, здатністю вживатися з ними не обмежується, для цього необхідні «основні навички розв'язання завдань в сфері міжособистісних стосунків.

Таким чином Дж. Гілфорду та його колегам вдалось розробити методи вимірювання двох різних аспектів соціального інтелекту: пізнавального (спроможності розуміти інших людей) та поведінкового (спроможності «впоратися» (coping) з поведінкою інших. Ці обидва фактори були відносно незалежними один від одного, а також від інших інтелектуальних здібностей, запропонованих у структурній моделі інтелекту Дж. Гілфорда[4].

Інші інтелектуальні операції, що передбачалися моделлю (конвергентне мислення, пам'ять, оцінювання в сфері змісту поведінки), не були операціоналізованими. Авторами були лише висловлені припущення щодо того, що може за ними стояти: конвергентне мислення - все робити в слухний момент (наприклад, знання етикету), пам'ять - спроможність пам'ятати соціальні характеристики людей (імена, обличчя, особисті якості), оцінювання - доречність поведінки.

Ще один представник психометричного підходу - Д. Векслер - мав протилежну думку щодо соціального інтелекту, а саме щодо його залежності від абстрактного. Дослідник визнавав, що субтест «Послідовні картинки» (Picture Arrangement subtest of the WAIS) може слугувати інструментарієм вимірювання соціального інтелекту, оскільки оцінює спроможність людини розуміти соціальні ситуації. Але соціальний інтелект є всього лише застосування загального до соціальних ситуацій. Ця точка зору і дотепер поділяється рядом вчених, наприклад Г. Айзенком.

Проблема співвідношення загального та соціального інтелекту стала майже основою для дослідників у цій сфері, а спроби прояснити ситуацію виявили ряд протиріч.

Так, розглянемо результати двох досліджень - Д. Кітінга та М. Форда і М. Тисак [5,3]. Обидва дослідження за своєю логікою є факторними та мають на меті виявлення конвергентної та дискримінантної валідності відібраних методик діагностики соціального інтелекту.

Набір методик, які використовував Д. Кітинг для вимірювання соціального інтелекту включав: Defining Issues Test (ґрунтується на теорії морального розвитку Л. Кольберга), Social Insight Test (ґрунтується на вирішенні соціальних дилем), Social Maturity Index (шкала Каліфорнійського психологічного запитальника, яка діагностує ефективність соціального функціонування), 3 методики вимірювання академічного інтелекту, які включали вербальні та невербальні шкали [5].

Однак ні кореляційний, ні факторний аналіз конструктивної валідності обраних методик не підтвердили. Кореляції всередині кожної області не перевищували значення кореляцій між областями, а отримана двох факторна структура була сумішшю даних, отриманих за допомогою тестів обох видів інтелекту.

М. Форд та М. Тисак припустили, що проблеми з конструктивною валідністю соціального інтелекту виникають тому, що тести для його визначення будувалися аналогічно тестам загального інтелекту - академічно та неконтекстно, а головне не стосувалися поведінкових реакцій. Тому дослідники вважали, що вимірювати соціальний інтелект потрібно спираючись на критерії ефективності поведінки в реальній життєвій ситуації. Такою ситуацією вони обрали інтерв'ю (спроможність ефективно висловлюватися, сприймати питання інтерв'юера, демонструвати адекватні невербальні прояви, такі як помірний візуальний контакт, розслаблена але водночас уважна постава, доцільність відповідей та ін.) та тест емпатії Хогана. Крім того у піддослідних вимірювався академічний інтелект (вербальні та математичні здібності за успішністю) та навички соціальної поведінки (компетентності) за самооцінкою та оцінкою інших (однолітків та вчителів). Конструкт «соціальний інтелект» був виведений в результаті як факторного, так і кореляційного аналізу. А методики оцінки соціальної компетентності та тест емпатії з більшою точністю передбачали ефективність поведінки під час інтерв'ю, ніж академічні дослідження [3].

У 1985 році Р. Стернберг операціоналізував концепт «навички невербального декодування», розробивши завдання на розпізнання за фотографіями романтичних стосунків у парі та стосунків «керівник-підлеглий». Не зважаючи на те, що авторам вдалося виробити валідний індикатор для навичок невербального декодування, їм не вдалося в теоретичному аспекті співвіднести це поняття з ширшим поняттям соціального інтелекту [2].

Чіткіше визначено співвідношення соціального та практичного інтелекту в концепції Р. Стернберга в рамках теорії інтелекту, який веде до успіху [2]. Інтелект розглядався в ній як здатність індивіда адаптуватися, формувати та вибирати оточення, яке б відповідало цілям суспільства, культури. Він передбачає наявність трьох компонентів (здібностей):

- 1) аналітичних - для аналізу наявних можливостей, варіантів (розпізнання проблемної ситуації, визначення природи проблеми, розробка стратегії вирішення проблеми, спостереження за процесами вирішення);
- 2) творчих - для напрацювання способів розв'язання проблеми;
- 3) практичних - для втілення ідей у життя.

Отже, **проведений аналіз дає нам змогу зробити висновок** про те, що соціальний інтелект може розглядатися як когнітивна та операційно-технологічна складові соціальної компетентності. Історія дослідження цієї проблеми та порівняльний аналіз методик вимірювання соціального інтелекту свідчать про те, що на сьогоднішній момент не існує єдиного уніфікованого інструменту його дослідження. Усі згадані методики досліджують кількісні та якісні показники розвитку окремих його параметрів, тому мають використовуватися як взаємодоповнюючі. А висновок про рівень розвитку когнітивного та операційно-технологічного компонентів і соціальної компетентності в цілому має бути результатом глибокого аналізу взаємодоповнюючих та взаємоперевіряючих фактів.

Література

1. Михайлова Е С. *Методика исследования социального интеллекта. Руководство по использованию*. СПб.: ГП «Иматон», 1996. - 112 с.
2. Стернберга Р. *Практический интеллект*. СПб.: Питер, 2002. - 217 с.
3. Ford M. Tisak M. A further search for social intelligence // *Journal of Educational Psychology*. 1983. 75. - P 196-206.
4. Guilford Y. P. *The nature of human intelligence*. - N. Y: Mc-Graw Hill, 1967.
5. Keating D. A search for social intelligence // *Journal of Educational Psychology*. 1978 70. - P. 218 - 233.
6. Kihlstorm J., Cantor N. *Social Intelligence// Handbook of intelligence*, 2nd. ed. - Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2000. - P. 359 - 379.
7. Sternberg R., Smith C. *Social intelligence and decoding skills in nonverbal communication // Social Cognition*. 1985. 3. - P. 168 - 192.
8. Thorndike E. *Intelligence and its use*. *Harper's Magazine*. 1920. 140. - P. 227 - 235.
9. Vernon P. E. *Psychological studies on creativity // Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 1967. № 8. P. 135-165

УДК 371.134:78 К.В. КАБРИЛЬ

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ НА ОСНОВІ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ

Анотація. В статті розкривається питання управління якістю вищої музичної освіти на основі компетентісного підходу, визначаються особливості формування ціннісної компетентності майбутніх вчителів музики в процесі навчання у вищій школі, що забезпечує готовність до виконання основних професійних функцій. Проведено аналіз методологічних і теоретичних основ компетентісного підходу. Розглянуті сучасні підходи до визначення поняття «компетентність» та «компетенція» у психолого-педагогічних дослідженнях останніх років.

Ключові слова: компетентісний підхід, компетентність, компетенція, професійна підготовка майбутнього вчителя музики.